

Erdal YILDIRIM (*)

ALEVİ-SÜNNİ FARKLILAŞMASININ TARİHSEL/ DİNSEL/SİYASAL VE SOSYO-KÜLTÜREL NEDENLERİ

öz

Sosyolojinin temel tartışma konularından biri de toplumsal farklılaşma olgusudur. Türk toplumu, dinin özünden gelmeyen ama sosyolojik olarak oluşmuş, tarihten gelen Alevi-Sünni farklılaşmasına sahiptir. Esasında Müslümanlar toplulukları arasında ortaya çıkan farklılaşmalara dayalı çatışmaların boyutları, çoğu kere farklı din mensupları ile yaşadıkları çatışmanın da ötesine geçmiştir. Tarihsel olarak bu davranış ortaya çıktığı gibi, güncel olarak da yaşanmaktadır. Dinin özünden gelmeyen, sosyolojik oluşan bu farklılaşmaları incelemeyen bugünkü Alevi-Sünni farklılığını anlamak mümkün olmasa gerektir. İşte bu çalışma, Anadolu'da inanca dayalı olarak oluşmakla beraber siyasi, sosyal ve kültürel dinamiklerin biçimlendirdiği bir gerçeklik olarak beliren ve günümüzde varlığını devam ettiren Alevi-Sünni farklılaşmasının sosyolojik boyutlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

anahtar kelimeler

Alevi, Sünni, Sosyal farklılaşma

abstract

The Reasons of Historical/Religious/Politic and Socio-Cultural Differentiation of Alevi-Sunni

One of the main discussion topics of sociology is the social differentiation phenomenon. Turkish society has alevi sunni differentiation which is coming not from essence of religion but from the history that has formed sociologically. In fact, dimension of the conflicts based on differentiation arising between Muslim societies goes beyond the conflict with different religions. As this behaviour occurs historically, it also takes place currently. It is not possible to understand Alevi-Sunni differences without examining the differentiations which occurs sociologically and which is not coming from the essence of religion. Therefore in this study the sociological aspects of the differentiation of Alevi-Sunni which is both based on the belief in Anatolia and with the reality which is shaped by politically, socially and cultural dynamics are aimed to be put forward.

keywords

Alevi, Sünni, Social differentiation

Giriş

Sosyolojinin temel tartışma konularından biri de toplumsal farklılaşma olgusudur (Gölbaşı, 2008: 40). Farklılaşma, farklı duruma gelme, ayırma, başkalaşma, değişik bir hal ve duruma bürünme, benzer unsurların farklı ve değişik bir durum alması gibi anlamlara gelmektedir. Sosyal farklılaşma ise, toplumda daha önce olmayıp, sonradan meydana gelen grup ve yapıların doğuş ve gelişmesini içermektedir. Sosyolojik olarak bu tür bir olgu, bir yandan toplumu oluşturan organların farklılaşması, diğer yandan değerlerin ve fikirlerin farklılaşması şeklinde tezahür etmektedir (Günay, 1996: 213). Bir topluluğu araştırırken bütüncül öğeler yanında, farklılığa da bakmak, o topluluğun sosyo-kültürel yapısını anlamak için gereklidir. Farklılaşmaları, içinde doğdukları *sosyal, siyasi, dini, tarihi ve kültürel* sebeplerinden soyutlanarak anlamak mümkün olmadığından, yapılması gereken, incelenen toplumsal farklılaşmaların hangi şartlar altında nasıl ve niçin ortaya çıktığı ve varoluş sebeplerinin ne olduğunu ortaya çıkarmaktır (Kutlu, 2008: 24).

İlahi/aşkın bir değer olarak din, beşeri alana indiğinde sosyo-kültürel ve tarihsel ortamlara göre şekillenmektedir. Yani kutsaldan hareketle beşeri olan bir ortamda yorumlanan ve uygulanan bir dinin sosyal alanda tezahür eden çeşitli faktörlerle ilişkisi vardır. Bu bağlamda günümüzdeki Aleviliğe bakılınca, İslam öncesinde ki Türk inanç ve kültürü ile; İslami dönemde de, o dönemde yaşanan bazı olaylar ve Türklere yansımaları ile; İslam sonrasında da önceki inanışlar ve

İslami bazı inanışların harmanlanması ve yaşanmış bazı olaylarla da ilişkilendirilerek kaynaştırılması ile ilgili olduğu görülmektedir (Küçük-Küçük, 2011: 6). Beşeri alanda tarihsel ve toplumsal durumların etkisiyle teorik ve pratik alanlarda farklılaşan din, aynı zamanda inanç esasları ve bu esasların üzerine inşa edilen kurallar çerçevesinde toplumsal yapı içerisinde kurumsallaşarak varlığını devam ettirir.

Türk toplumu, dinin özünden gelmeyen ama sosyolojik olarak oluşmuş, tarihten miras aldığı Alevi-Sünni farklılaşmasına sahiptir (Arabacı, 2015: 166). Esasında Müslümanlar toplulukları arasında ortaya çıkan farklılaşmalara dayalı çatışmaların boyutları, çoğu kere farklı din mensupları ile yaşadıkları çatışmanın da ötesine geçmiştir. Tarihsel olarak bu davranış ortaya çıktığı gibi, güncel olarak da yaşanmaktadır. Dinin özünden gelmeyen, sosyolojik oluşan bu farklılaşmaları incelemeyen bugünkü Alevi-Sünni farklılığını anlamak mümkün olmasa gerektir. İşte bu çalışma, Anadolu’da inanca dayalı olarak oluşmakla beraber siyasi, sosyal ve kültürel dinamiklerin biçimlendirdiği bir gerçeklik olarak beliren ve günümüzde varlığını devam ettiren Alevi-Sünni farklılaşmasının sosyolojik boyutlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

A. Siyasal Nedenler

1. Osmanlı-Safevi Mücadelesi

Alevilerin tarihsel adı olan Kızılbaşlık, Türk tarihinde, giydikleri kıyım (kırmızı) renkli başlıklardan dolayı bir grubu ifade için ilk defa Safevi Devletinin kuruluşuna giden süreçte, Şah İsmail’in babası olan Şeyh Haydar (1488) zamanında kullanılmaya başlanmıştır (Melikoff, 2010:9). Şah İsmail ile beraber Kızılbaş kavramı, Şah İsmail’i ve Safevileri destekleyen Türklerin ortak adı haline gelmiştir. Osmanlılar da, Safevi taraftarı olan, onları açıkça destekleyen bütün toplulukları öncelikle “Kızılbaş” diye isimlendirmişlerdir. Ayrıca, siyasi bir yafıt olarak da Anadolu’da Sünniliğin dışındaki zümreleri karalamak için Rafizi, mühlid gibi isimler de kullanılmıştır (Keskin, 2009: 27). Erdebil Tekkesi’nin müridleri, tekkenin Safevi devletinin teşekkülü sürecinde, sıradan bir mürid olmanın ötesinde, siyasi egemenliği gerçekleştirmek için hareket eden savaşçılar haline dönüşmesi ile birlikte, artık hem kendileri, hem de muhalifleri tarafından Kızılbaş diye anılmaya başlanmışlardır. Alevilerin giydikleri kıyım başlıktan ötürü Kızılbaş olarak isimlendirilmeleri, olgusal olarak belirli inanç ve düşünce gruplarının da kendilerini biçimsel olarak ayırtmalarını ifade etmektedir (Yar, 2007: 23).

Şah İsmail’le birlikte Kızılbaş kavramı, bir anlamda Şah İsmail’i ve Safevileri destekleyen Türklerin ortak adı haline gelmiştir. Erdebil Tekkesi’nin şeyhlerinin Türkçe konuşmaları (Ekinci, 2002: 113) ve Şah İsmail’in Türkçe hece veznindeki tasavvuf ağırlıklı şiirleri, Türkmen gruplara Türkçe hitap etmesi ve Türklük bilin-

cine vurgu yapması da Kızılbaşlar Türkmen gruplar üzerinde etkili olmuştur. Nitekim, Şah İsmail'den sonra Safevi devletinin başına geçen ve 1576'da ölümüne dek iktidarda kalan Şah Tahmasb tarafından yazılan "Tezkire" isimli eserde de "Kızılbaş" adı, "Safevi taraftarı ve askeri" anlamında kullanılmıştır. Osmanlılar da, Safevi taraftarı olan, onları açıkça destekleyen bütün toplulukları öncelikle "Kızılbaş" diye isimlendirmişlerdir (Onat, 2003: 113).

Kızılbaşlık, dinsel içeriğini, büyük ölçüde, Şah İsmail ile Yavuz Sultan Selim'in iktidar kavgası sürecinde kazanmıştır. Yavuz Sultan Selim, daha Trabzon valisi iken, babasının son dönemlerinde ortaya çıkan otorite boşluğunu da görerek, Safevilerin faaliyetinin Osmanlı açısından ciddi bir tehdit olduğunu fark etmiş ve babasına (II. Beyazıt) Safevilerle izlediği ılımlı geçiş politikasından derhal vazgeçilmesini bu konuda önlem alınması tavsiyesinde bulunmuştur. Öyle zannediyoruz ki, Kızılbaşlık kavramının "Safevi taraftarlığı"nın ötesine taşınmasında, içeriğine, "kafir", "mülhid" gibi anlamların yerleşmesinde, Yavuz Sultan Selim'in tahta geçer geçmez siyasi kaygılarla dinsel meşruiyet için Şeyhülislam-lardan çıkarttıkları olumsuz fetvalarının da rolü olmuştur. Kızılbaşlık kavramına yüklenen bütün olumsuz içerikler, savaş psikolojisi içerisinde ortaya çıkan, sindirme amaçlarına hizmet amacıyla devreye sokulmuştur. Bu süreçte, Yavuz Sultan Selim, Ehl-i Sünnet'in hamisi rolünü üstlenmiştir. Yavuz Sultan Selim ile Şah İsmail mücadelesi, bir anlamda Sünnilik Şiilik zeminine taşınmıştır. Oysa, işin temelinde iktidar kavgası vardır. Yavuz Sultan Selim'le Şah arasındaki mücadele, kelimenin tam anlamıyla iki Türk hükümdarının iktidar kavgasından başka bir şey değildir. Kızılbaşlık farklılaşmasının temelinde Türklük ve Safevi taraftarlığı yatmaktadır. Din ve mezhep farklılıkları, meşruiyet arayışına dayalı olarak devreye sokulmuştur. Bir başka ifadeyle, Kızılbaşlık farklılaşması, siyasi amaçlar uğruna dinsel bir zemine taşınmasıyla sonuçlanmıştır (Onat, 2003: 120).

Mezhep ayrılığı Osmanlı-Safevi münasebetlerinde belirleyici faktörlerden birisidir. Osmanlı-Safevi mücadelesini salt Sünni-Şii karşıtlığından öte iç ve dış dinamiklerin, bölgesel çeşitliliklerin, uluslararası ittifakların ve jeopolitik kaygıların da etkili olduğu bir mücadele olarak da görmek gerekir (Küpeli, 2010: 18). Safevilerin Anadolu topraklarında yürüttükleri propaganda faaliyetleri ve bunun yol açtığı sorunlar Osmanlı merkezi idaresinin Safevi Şiiliğini benimseyen ve on iki dilimli kızıl taç ve kızıl sarık giymeleri dolayısıyla «Kızılbaş» olarak adlandırdığı zümrelere karşı takip ettiği sert siyaset Osmanlı halkı İslam'ının «Sünnilik» ve «Kızılbaşlık» olarak bölünmesine yol açmıştır. Sünnilik eğiliminin yaygınlaşıp yerleşmesinde ve Kızılbaşlık-Alevilik eğilimine olumsuz yaklaşılmasında Safevilerle 1514 yılında yapılan Çaldıran Savaşı ve 1517 yılında Memlûklerle yapılan savaşta Yavuz Sultan Selim'in kazanmasının sonucunda Halifeliğin kendisine geçmesinin rolü büyüktür. Osmanlı-Safevi savaşını askeri ve siyasal anlamda Osmanlı İmparatorluğu'nun kazanmasıyla beraber Şah İsmail'in tarafında yer

alan Türkmen boylarının Anadolu içlerine dağılması ve savaş sonrası yapılan kovuşturmalar, birçok Türkmen beyinin sürülmesi-idam edilmesi yeni sosyal, siyasal ve dinsel kırılma alanlarının oluşmasına ve ayrışmaların derinleşmesine yol açmıştır (Gürsoy-Kılıç, 2009: 114). Yönetimin Kızılbaşlara karşı uzun süre takibat ve cezalandırma siyaseti uygulaması, onların giderek Sünni toplumdan dışlanmalarına ve devletten uzaklaşmalarına neden olmuştur. Yerlerinden olan ve yaşam düzenleri bozulan Türkmenlerin tepkisellik kültürü, kronikleşerek sosyal ve dinsel ayrışmaları beraberinde getirmiştir. Bu anlamda sosyolojik bir Aleviliğin nasıl siyasal Aleviliğe dönüştüğünü görmekteyiz. Alevilik-Bektaşilik konusu, siyasal ve ideolojik malzeme olarak görülmüş ve etnik boyut da devreye sokularak çok kötü bir şekilde tüketilmiştir (Onat, 2003: 111-126).

2. Yeniçeri Ocağının Kapatılması

I. Murat döneminde Memlûklüler ile Anadolu Selçuklular'ın askeri yapılanması esas alınarak kurulan Yeniçeri Ocağı (1362), devletin genişlemesi sonucunda askeri teşkilatın yetersizliğiyle beraber Bektaşî Ocakları ile ilişkiye girmiş ve zamanla Türk Ocağı olarak nitelenir olmuştur. Yeniçeri Ocağı ile Bektaşî Tekkesi arasındaki ilişkiler zamanla kuvvetlenmiş ve bu iki kurum bir görülür hale gelmiştir. Bu birlik öyle bir noktaya gelmiş ki kendilerine “Hacı Bektaş Ordusu”, “Hacı Bektaş Oğulları” ve “Hacı Bektaş Köçeği” de denen Yeniçeri Ocağı, dini, ahlaki ve askeri niteliklerini Bektaşî babalarının eğitimiyle kazanmışlardır. Velayetname-i Hünkar Hacı Bektaş Veli’de geçen Hacı Bektaş Veli- Osman Gazi görüşmesi, Yeniçeri Ocağı’na kahramanlık ve yiğitlik duygularını kazandıran fütüvvet anlayışının Hz. Ali’nin yiğitliğine dayanması, Yeniçerilikteki, “Ağa Bayrağı” denen bayrak üzerinde Zülfikar resminin olması, yeniçerilikle ilgili belgelerde veya dualarının sonlarındaki “...on iki imam, on iki yolun cümlesine dedik beli. Üçler, Yediler, Kırklar, Nur-u Nebi, Kerem-i Ali, Pir’imiz Hünkar Hacı Bektaş Veli” gibi ifadeler, sembol ve motifler Bektaşîlik ile Yeniçeri Ocağı arasında sıkı bir bağ olduğunu göstermektedir (Eğri, 2002: 115).

Yeniçeri Ocağı “ Ocağı- Bektaşîyan”, rütbeler “ Silsile-i Tarik-i Bektaşîyan”, askerler de “Zümre-i Bektaşîyan” olarak anılmıştır (Alkan, 2011: 215). Yine Hacı Bektaş Veli’nin vekili olarak Bektaşî babalarından birinin Yeniçeri Kışlası’nda oturması, Hacı Bektaş Veli Dergah’ında göreve başlayan Şeyh’in İstanbul’a gelmesi ve resmi bir törenden sonra tacının Yeniçeri Ağası’nın başına geçirilmesi geleneği de bu iki kurumun bir olarak görülmesini sağlamıştır.

Osmanlı Devleti’nin kuruluş yıllarından itibaren padişahların Bektaşî Tarikatı ile bağlarının olması, bu tarikata ayrıcalık gösterilmesine neden olmuştur. Yeniçeri Ocağı’nın kuruluşundan XVI. yüzyılın ortalarına kadar asker millet ilkelerini dini motiflerle süsleyerek sağlanan disiplin, düzen ve itaat, orduyu devrin en

ileri güçlerinden biri haline getirmiştir. Ancak daha sonra bir dizi sebeplerden ötürü ocağın düzeninde ve askeri usullerinde baş gösteren bozulmalar, karışıklıkların çıkmasına, isyanlara, taht kavgalarına karışmalarına, eğitim yapmaya karşı isteksizliklere, savaflara katılmamalarına kadar varmıştır (Beşirli, 2003: 17). 18. Yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin zayıflamaya ve toprak kaybetmeye başlamasının, bunun yanında bu dönemde ekonomik ve sosyal buhranların da yaşanması gibi başarısızlıkların sorumlusu Yeniçeri Ocağı olarak görülmüştür. Bunun üzerine II. Mahmut 1826 yılında, Şeyhülislam Kadizade Mehmet Tahir Efendi'den fetva alarak Yeniçeri Ocağı'nın "Şeriatı aykırı davrandıkları, küfre götürecek fiiller işledikleri, haramı helal saydıkları, orucu ve namazı terk ettikleri, Raşid Halifelere sövdükleri ve bu tutumları ile bazı saf ve bilgisiz insanları saptırdıkları" gibi hususlara vurgu yaparak kapatıldığını duyurmuştur. II. Mahmut, Türk toplulukların özellikle de Alevi-Bektaşî ocaklarının Yeniçerilere olan desteğini kırabilmek için Şeyhülislamdan onların "Rafizi, Kızılbaş, Sapık" olduklarına dair fetvalar çıkartmıştır (Küçük-Küçük, 2011: 121).

Bu karardan sonra Asya'dan Avrupa'ya, Anadolu'dan Ortadoğu'ya, Mısır'dan Balkanlara kadar çok geniş bir alanda Tekke ve Zaviyeleri bulunan Bektaşî Tarihî mensuplarına karşı sert tedbirler alınmış, taşınır taşınmaz malları kayıt altına alınmış, şiddetli baskı ve yıldırma politikaları uygulanmış, türbe kısımları hariç olmak üzere Anadolu'daki tekke binalarının bir kısmı yıktırılmış, bir kısmı Sünnî tarihîlerin şeyhlerine bırakılmış, bir kısmı da camiye çevrilmiştir. Bektaşî taraftarları varlıklarını sürdürmek için Balkanlara ve özellikle de Arnavutluğu kendilerine merkez üs seçmiş, Anadolu'da kalanlar da kendilerini gizlemek için merkezden uzak "kuş uçmaz, kervan geçmez" yerlere sığınmışlardır. Şeyhülislamın fetvaları ve yine padişahın yayınlanan fermanları ile Yeni Çeri Ocağı ile onun manevî destekçisi Bektaşî Ocağının bitirilebilmesi için her yola başvurulacağı kararlılığı ortaya konulmuştur. Bu baskı ve yıldırma politikaları I. Abdülmecid dönemine kadar tam 13 yıl boyunca sürmüştür. Devlet Bektaşî Tekkelerinin kapatılması kararının yanlışlığını ancak 13 yıl sonra anlayabilmiş ve yeniden açmıştır. Ancak Alevi-Bektaşî kitlesinin devlete olan kırgınlığını ve küskünlüğünü gidermenin mümkün olmadığı günümüze kadar gelen yansımalarından anlaşılmaktadır. Alevilerin çektikleri bu sıkıntılar Devlete karşı düşmanlığa ve bu düşmanlık da devleti yönetenlerin temsil ettiği Sünnî din anlayışına yönelmiştir. Böylece Alevi-Sünnî farklılaşması arasındaki makas da açılmaya başlamıştır (Küçük-Küçük, 2011: 136).

3. Merkezileşme

Merkez, her toplumda gücün ekonomik, sosyal ve siyasal olarak bir grubun elinde toplanması ile geleneksel, karizmatik veya yasal niteliklerdeki otorite-

nin egemen olarak çevreyi düzenleme gücünün meşrulaştırıldığı yerdir. Çevre ise merkeze göre daha az organize olmuş, ekonomik olarak daha yetersiz, yönetsel erke onun somutlaştığı mekanizmalara ulaşma olanakları daha sınırlı, çoğu zaman sayıca daha az grup ya da toplulukların işgal ettiği yer ya da konumdur (Bal, 2002: 155). Merkez'e göre çevre bir dış grup ve öteki, kendisi ise iç gruptur.

Şerif Mardin'in kavramlaştırmasıyla ifade edecek olursak, Aleviler, periferide kalmış küçük topluluklardır. 15. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Fatih'in başlattığı merkezîyetçi yönetimin bir gereği olarak yerleşik hayata geçmeye zorlanan, fakat bu politikaya var güçleriyle direndikleri için baskılara maruz kalan Türkmenler olmuştur. Uzun zamandır yerleşik hayat yaşayan, okuma yazma bilen, az çok gelişmiş bir kültür seviyesine sahip olan şehirli Türklerle, at sürülerinin peşinde yeni otlaklarda durmadan yer değiştiren, yazılı kültürle tanışmamış göçebe Türk boylarını bir tutarak merkezileşmeye zorlamak her iki topluluğun arasındaki mesafenin açılmasına hizmet etmiştir. Yavuz Sultan Selim'in 16. yüzyılda takip ettiği Şark siyaseti neticesinde Alevi-Bektaşî ve benzeri toplulukların baskı gördükleri ve soyutlanmış topluluklar zümresine dahil edildikleri kaynaklarda geçmektedir. Burada geçen soyutlanmış topluluk ifadesi üzerinde durmak gerekirse şunları söylemek mümkündür. Soyutlanmış olmak iki boyutta kendini gösterir. Birincisi, çevrelerinin Alevi toplulukları kendilerinden kabul etmeyerek onları dışlamalarıdır. İkincisi ise Alevi toplulukların, çevreyi kendilerinden saymayarak, kendi içine kapanmaları ve bir kültür adacığı oluşturmalarıdır.

4. Devşirmelerin Yönetime Atanması

Anadolu'daki Türkmenlerin, Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluklarında yönetime yaklaştırılmayıp hep devşirmelerden yönetici atadıklarını ve dolayısıyla göçebe Türkmenlerin yönetime yabancılaştıklarını ve bunun şu andaki Anadolu Aleviliğinin oluşmasına katkıda bulunduğu kanaatindeyiz.

Bazı tarihçiler, Osmanlı devlet düzeninde Türk olmayan unsurların egemen güçleri oluşturduğunu, Türklerin de "azınlık" statüsüne düşürülerek "Türk" sözünün adeta bir aşağılama ifadesi olarak kullanıldığını ve Türklerin küçümsendiği görüşlerini savunmaktadırlar. Özellikle Osmanlıların kendilerini dini bir kimlikle tanımlamaya başladıktan sonra bu dönüşümün yaşandığı konusu sıklıkla işlenmektedir. Buna göre, Osmanlı vekayinamelerine yansıyan "kaba Türk", "cahil Türk" "Etrak-ı bi-idrak" gibi vasıflandırmaların yanı sıra, Türklerden, Yörük ve Türkmenlerin yerleşik uygarlığın geri kalmış unsurları olarak telakki edildiğini ve sözü edilen sıfatların "göçebe ve yarı göçebe hayat tarzından yerleşik uygarlıklara geçiş sürecinde ortaya çıktığına ve geçişe uyum sağlayamamış unsurlar için kullanıldığına" dikkat çekilmektedir (Sayılır, 2013: 30). Devlet yönetiminde

sözde Osmanlıcı olanlar, Türklük bilincinde olan ve Türk dilini yaşatan “Kızılbaş Türkler’e de “rafizi, zındık, mühlid” gibi yaftalar takarak farklılaştırmaya çalışmışlardır (Küçük-Küçük, 2011:102).

Selçuklular ve Osmanlı’dan beri Türklük, tarihsel bir olgu olarak kimliğini ortaya koyamamıştır. Selçuklular ve Osmanlı, yönetimi Türk dışı unsurlara vermek suretiyle asli unsurlarını küstürmüştür. Merkez, kozmopolit bir güruhun yani patrimonial devşirme tarzı bir yönetimin elindeyken, çevre Türk soylu Türkmen-Oğuz boylarının oluşmuştur. Osmanlıların temel yapısını meydana getiren Türkmen boylarının sürekli dışlanması, horlanması, belirli sürelerle çevrenin merkeze yönelik eylem biçimlerinin oluşmasını sağlayacaktır. Özellikle Osmanlı’dan itibaren, patrimonial sistemin kendi halkını çiftçi, köylü konumuna getirmesi, askeri ve bürokrasi gibi iki önemli stratejik alanı yabancı soylulara terk etmesi, tarihsel süreç içerisinde toplumdaki farklılaşmanın derinleşmesini sağlamıştır. Bu bağlamda Babai ayaklanması aslında bir Türkmen ayaklanması veya çevrenin merkeze yönelik vaziyet alışıdır (Türkdoğan, 2003:194).

5. Bir Kısım Devlet Görevlilerinin Zalimane Tavırları

Milli tarihimiz açısından bakılacak olursa Alevilik olgusunun ilk kaynağı bizim tarihi geçmiş ve gelişimimizin bir ürünü değildir. Dışarıdan gelmiş ve toplum yapımızla, kültür sistemimizle yeni bir kimliğe dönüşmüştür (Türkdoğan, 1995: 42). Muaviye dönemi ile başlayan ve ondan sonra yerine geçen oğlu Yezit’in, Hz. Ali ve yakınlarına baskı ve zulümlerin dozajını artırması ve devam eden süreçte de Kerbela’da Hz. Hüseyin’in hunharca şehit edilmesi Alev-i Sünni farklılaşmasının önemli kırılma noktalarındandır. Hz. Peygamber’in soyuna karşı duyulan bu düşmanlık ve zulüm samimi Müslümanları üzmüştür. Şunu da belirtmek gerekir ki, Emevi, Abbasi ve diğer bazı devletlerin/otoritelerin Hz. Ali çocuklarına yönelik baskıcı yönetim anlayışı, “Sünni İslamı” demek değildir; o dönemde yaşayan Ebu Hanife gibi mezhep imamları başta olmak üzere önemli bilim adamları da bu zulme karşı çıkmış ve bundan etkilenmişlerdir.

Beş yıl gibi bir süre içinde devlet başkanlığı yapan Hz. Ali'nin camide namaz kılarken şehit edilmesi ve Muaviye'nin devlet yönetimini zorla ele geçirmesinden sonra, Muaviye taraftarlarının Hz. Ali'nin halife olmasını isteyen taraftarlarını şiddetle bastırması, insanlar arasındaki çekişmeyi, daha fazla alevlendirmiştir. Kerbela vak'ası, Hz. Hüseyin ve etrafındaki 70 kadar insanın şehit edilmesi İslam dünyasını yürekte yaralamıştır. Muaviye, oğlu Yezid'e, zorla biat almış ve hükümdarlık, İslam'da ilk defa, babadan oğula, geçmeye başlamıştır. İşte bu gelişmeler, mevcut Müslümanlar arasında olduğu gibi daha sonra Müslüman olan toplulukları da etkilemiş ve tarafgirlik noktasına itmiştir.

B. Dini Nedenler

1. Devlet Başkanlığı Meselesi (İmamet Meselesi)

Hz. Peygamber'in vefatıyla birlikte, Müslümanların kendisinden sonra ne yapacaklarına ilişkin açık bir talimat ya da halef bırakmaması, bu konunun ashah tarafından kendi siyasi kültürleri çerçevesinde çözülmeye çalışılmasına neden olmuş ve böylece Müslümanların karşılaştıkları ilk ciddi ihtilaf da imamet konusunda ortaya çıkmıştır (Atalan, 2004: 55).

Hz. Peygamberin ölümüyle birlikte ortaya çıkan, onun yerine kimin geçeceği tartışmalarında; Ensar, İslam'a yaptıkları hizmetler dolayısıyla, Muhacirler de ilk Müslüman ve Peygamber'in akrabası olduklarını, Kureyş'in bütün kabileler arasında bir denge olduğunu, Arapların Kureyş'e tabi olacağını ve hilafet dine hizmet ve dinde kıdem ile irtibatlı ise devletin siyasi istikrarını temin noktasından hareketle kendilerinden birisinin başa geçmesini gerektiğini ileri sürmüştür. Beni Saide gölgeğinde toplanan gerek Ensar, gerek Muhacirler uzun tartışmalardan sonra Hz. Ebubekir üzerinde karar kılarak onu Halife seçmişlerdir. Ebu Bekir'in halife seçilmesiyle sonuçlanan Beni Saide'deki toplantıda, Muhacirlerin tavrında, nübüvvet-Haşimi ilişkisi ve Peygamber'e yakınlığın; Ensar'ın ise hilafet hakkını, nimet-külfet ilişkisi çerçevesinde değerlendirdiğini anlamakla beraber İslam'a girişte öncelik, kimlik, kişilik ve Kureyş kabilesine mensup olmak gibi unsurların da halife seçiminde etkili olduğunu görüyoruz (Atalan, 2005: 60).

Diğer taraftan Haşimoğulları ise, Hz. Peygamber sağlığında kendisinden sonra yerine geçecek kişinin Hz. Ali olduğunu işaret ettiğini ileri sürmüştür. Haşimoğullarına göre Hz. Peygamber veda haccından dönerken Hz. Ali'yi kendisine halife ve ümmete imam olarak tayin ettiğini, bunu ashaba ve ümmete bildirdiğini söyler: *"Ben kimin mevlası isem Ali de onun mevlasıdır", "Allah'ım, ona dost olana dost ol, ona düşman olana düşman ol, ona yardım edene yardım et, onu horlayanı horla, nerede olursa gerçeği onunla beraber kıl."*

Hz. Ali'ye göre hilafet, Kureyş kabilesine mensup olmak, Haşimi ailesinden gelmek ve Hz. Peygamber'e yakın akraba gibi üç şartı taşıyan birine verilmeliydi. Aynı anda bu üç özelliği taşımayan bir kişi halife olmamalıydı. Ona göre kendileri Hz. Peygamberin teçhiz ve tekfini ile meşgulken Hz. Peygamber'in yerine devlet başkanı olacak kişinin seçiminde bu kadar acele edilmemeliydi. Hz. Ali, bu kanısını, halife seçilen Hz. Ebu Bekir'e de belirtmiş, hilafetin kendisinin hakkı olduğunu ifade etmiş, O'na hemen biat etmemiştir. Hz. Ali, Hz. Ebubekir'in halife seçilmesinden sonra yaklaşık 6 ay beklemiş, eşi ve Hz. Peygamber'in kızı olan Hz. Fatıma'nın (606–632) vefatından sonra O'na biat etmiştir (Zorlu, 2014:266). Her ne kadar Ocak, Anadolu Aleviliğinin Hz. Ali ile Muaviye'nin hilafet çatışmaları döneminden başlatılmasının Şiilik için geçerli olduğunu söyleyerek bunun

doğru bir yaklaşım olmadığını düşünse de (Ocak, 2011:259), o tarihten günümüze kadar Hz. Ali'nin hakkının yendiğini düşünen ve onun tarafını tutanlarla, Ömer, Ebubekir, Osman ve bunların devamı olan Muaviye ve Yezid taraftarları arasındaki çekişme tarihin çeşitli dönemlerinde farklılığın ve çatışmanın temeli durumunda olmuştur. Türkler, Ehl-i Beyt sevgisini, Peygamber sevgisinin ayrılmaz bir unsuru olarak gördüklerinden Ehl-i Beyt'e büyük bir sevgi beslemişlerdir. Bu sevgi, Hz. Ali ile başlamakta ve oğulları ile devam etmektedir. Hz. Ali'nin ilk Müslümanlardan ve Hz. Muhammed'in amcasının oğlu olması, Hicret sırasında onun yatağında yatması, damadı olması, soyunun onun vasıtası ile devam etmesi gibi önemli olayların payı varsa da en önemli sebep Hz. Muhammed'in *"Ben kimin dostu isem, Ali de onun dostudur"*, *"size sekaleyni (iki ağır şeyi) bırakıyorum ki onlara sınıksız sarılırsanız asla delalete düşmezsiniz. Bunlar, Allah'ın Kitabı ve Ehl-i Beyt'imdir"* gibi hadislerin katkısıdır. Yine Hz. Muhammed'in torunlarının maruz kaldığı zulümler ve haksızlıklar da etkili olan diğer hususlardır. Hz. Muhammed'in evlatlarının haksız yere Emeviler tarafından öldürülmüş ve sağ kalanlarının da, kötü bir vaziyette göç ederek Türklere sığınmış olmaları, Türklerin Ehl-i Beyt'e sevgilerini daha da kuvvetlendirmiştir. Türklerin zalimin karşısında mazlumun yanında yer alan, adaletten yana olan anlayışları mağdur ve mazlum hale düşmüş "peygamber soyu"na ve onların yakınlarına bağırarak açmalarına, onları koruyup kollamalarına yol açmıştır. İşte Türkler arasında Hz. Ali ve evlatlarının İslam anlayışlarını derinden benimseyen topluluklar Alevilik-Sünni farklılaşmasının ilk fişegi olmuştur.

Devlet başkanlığı meselesi bir bütün olarak değerlendirildiğinde, hilafetle ilgili hiçbir aşamada, herhangi bir "nass ve tayin" fikrine rastlanılmadığı görülmektedir. İslam tarihinin ilk dönemlerinde bir tür yönetim şekli olan Hilafet tartışmaları, bütünüyle Araplardaki sosyal hayatı belirleyen kabilecilik anlayışı çerçevesinde gerçekleştiği halde hilafet dinleştirilmiş; Hz. Ali taraftarları Hilafet makamına liyakatta dini olarak Hz. Peygamberin soyundan gelme şartını, Ehli Sünnet de Kureyşilik şartını ileri sürerek hak iddia etmiştir. Dolayısıyla sosyolojik olan bir durum teolojik açıdan değerlendirilerek bir ihtilafın çıkmasına zemin hazırlanmıştır.

2. Alevilerin Kuran Anlayışı, Algılayışı, Yorumu ve Uygulaması

Evrensel bir din olarak bütün insanlığa hitap eden İslam dininin özünde bir değişiklik olmasa da, birbirinden çok farklı özellik taşıyan coğrafi alanlarda bulunan Müslüman fert ve toplulukların onu anlama, yorumlama ve uygulama biçimlerine göre bir takım değişme ve farklılıklara uğradığı bilinmektedir (Arabacı, 2015:9). Kuşkusuz Sünni ve Alevi kimliğinin oluşumu, her iki grubun İslam'ı birbirlerinden farklı biçimde algılaması ve yaşaması, kısaca kendine has duruşları ile teşekkül etmiştir.

Kur'an'ın inişi ve İslam toplumunun oluşumu, tarihi bir ortamda ve sosyo-kültürel bir gelişim karşısında cerayan etmiştir. Kur'an bu duruma bir cevaptır. Kur'an, çoğunlukla somut tarihi olaylar içerisinde karşılaşılan belli sorunlara cevap teşkil eden ahlaki, dini ve toplumsal hükümleri içermektedir. Başka bir anlatımla aşkın bir referansa dayanan İslam, beşeri alana inişi ve yorumlanmasıyla tarihsel ve kültürel bir özellik taşıdığından, dinin sosyal yapısı türetilmiştir ve onun asıl karakterini ortaya koymamaktadır. İbn Teymiyye'nin belirtmesiyle din, salt vahiy anlamında "münzel", yorumlanmış haliyle "müevvel", insanların çeşitli yaklaşımlarıyla bozulmuş olması yönünden "mübeddel" dir. Dolayısıyla münzel olan din her zaman evrenselliğini korusa da, müevvel ve mübeddel din, tarihsel ve sosyolojik bir durum arz etmektedir (Arabacı; 2015: 18).

Kur'an'ı anlama söz konusu olduğunda nesnel durumun yani mesajın / metnin hitap ettiği dış çevre ve o çevrenin sahip olduğu sosyo-kültürel ortam önemlidir. Çünkü Kur'an Allah'ın, Peygamberin zihni vasıtasıyla tarihi bir duruma verdiği cevaptır. Boşluğa değil, somut bir duruma hitap eder. Birey, içinde bulunduğu topluluğun dilini konuşup, grubun düşündüğü gibi düşündüğünden ve bu düşünce biçimleri tarihsel/toplumsal koşullarda kolektif eylem bağlamında anlam kazandıklarından insanlar da, Allah'ın iradesinin bugünkü tarihsel/toplumsal dışa vurumu olan Kur'an'ı, kendi toplumsal durumlarına göre farklı yorumlayacaklardır. Diğer taraftan topluluğun epistemik cemaatlerinin kutsal metinlere dayalı olarak üretmiş oldukları dini bilgiler/düşünceler bağlı oldukları toplumsal yapılarla ilişkili olduklarından dinin epistemik/teorik olarak farklılaşması da kaçınılmaz olmaktadır. Alevilerin özü itibarıyla dinsel metinlerin batini yorumlarını benimsemesi onların toplumsal yapılar içerisinde öğrendikleri epistemik bilgilerle alakalı bir durumu yansıtmaktadır. Yine Kuran'ın Hz. Ömer, Hz. Osman ve özellikle de Maviye ile Yezit zamanında değiştirildiğine ve birçok ayetinin yok edildiğine inanmaları da bu durumla alakalıdır.

Hicri II.vell. asırlarda mutassavvıfların ortaya koyduğu, kaynağı Kur'an ve Hz. Peygambere dayanan marifet ve muhabbet merkezli din telakkisini benimseyen Aleviler, dini nasların Batini ve Hurufi anlayışla yorumlanması gerektiği fikrini savunmuşlardır. Kur'an'ın asıl ruhunu temsil ettiklerini ileri süren Alevi-Bektaşiler, Sünni ulemayı özden uzaklaşmış olmakla, kuru şekilcilikle suçlamışlardır. Aleviler, insana verilen değerden dolayı insanı (Hz. Ali şahsında) "Telli Kur'an" veya "Kur'an-ı Natık" olarak adlandırırlar. Onlara göre var olan her şeyin ilim ve esrarı Kur'an da olup, Kitab'ın ve kainatın esrarı ise hem Kitab'ın hem de kainatın özü ve özeti olan insandadır. Fakihlerin biçimci din anlayışının bir uzantısı olan Sünni ulema ise dinin özüne yöneldiklerini söyleyen, dini sembol ve şekilleri terk eden bu insanları, dini teklifleri terk ve yasaklara karşı gelmekle suçlamışlardır. Onlara göre İslam mesajının özünü, ibadet merkezli bir din anlayışı oluşturur. Bu din anlayışının temel göstergesi, namaz, oruç, zekat ve

hac ibadetlerinden oluşan şekli dindarlıktır. Bu anlayışa göre, insanlar ne kadar fazla ibadet yaparsa, ne kadar meşakkat çekerse, ne kadar çok hacca giderse, ne kadar fazla namaz kılarsa o kadar iyi Müslüman olur ve daha çok sevap alır (Kutlu, 2008: 42). Fazlur Rahman'ın da belirttiği gibi başlangıçta, itidal, arabuluculuk ve birleştirme iddiasıyla ortaya çıkan ve ilk dönemlerde bu özelliği ile etkili olan Sünni anlayış, sistemlerinin içeriğinin tamamen gelişmesinden sonra, bizzat kendileri otoriter, katı ve hoşgörüsüz olmuşlardır. Birleştirici ve karşıt unsurları bünyesinde eritici bir güç olmaya devam edeceği yerde, tüm reddedici ve dışlayıcı tavırlarını göstermiştir (Fazlur Rahman, 1995:100). Dini nasları anlama ve yorumlama yöntemine dayanan bu zıtlaşmaların tarihsel süreçte Sünni-Alevi farklılaşmasına yol açtığı bilinmektedir. Zaten toplumun kendi iç dinamikleriyle çatışan, sorunlarına cevap vermeyen bir yorumun kabul edilmesi o topluluğun kendini kültürel bir boşlukta hissetmesini sağlayacağından beklenen bir durum değildir.

3. Sünniliğin Devlete Hâkim Olmaya Başlaması

Osmanlı Devleti'nin kuruluşu döneminde Anadolu kentlerindeki en önemli ve yaygın tarikatlar, Mevleviye, Rıfaiye, Halvetiye tarikatlarıydı. Dinsel siyaset konusunda Sünni bir politika uygulayan Anadolu Selçuklularının kentlerinde oluşan ve gelişen bu tarikatlar, Sünni nitelikteydiler. Bu kent kökenli tarikatlar genellikle mevcut sosyal ve siyasal düzenini korumaya çalışmışlardır. Fakat Osmanlı sosyal yapısına asıl biçim veren tarikatlar, kaynağı kısmen Yeseviye ve kısmen de Kalenderiye tarikatlarına dayanan heterodoks tarikatlardır. Bu tarikatların "Abdal", "Baba" ve benzeri tüm isimleri, farklı giyim-kuşamları ve davranışlarıyla Sünni anlamda dini değerlere fazla uymayan tutum ve davranışları vardı. Heterodoks bir görüntü veren bu tarikat mensupları, gelenekleri ve coşkun yaşayışlarıyla eski Türk Şamanizmini andırmaktaydılar. Anadolu'daki Türkmen geleneklerinin değişik yöresel geleneksel değerler manzumesinden doğan Babailik, Yeseviye, Kalenderiye ve Haydariye gibi çeşitli heteredoks gruplar (Ateş, 1991:150), Barkan'ın deyimiyle "kolonizatör Türk dervişleri" kurdukları zaviyelerle Anadolu'nun İslamlaşmasını ve Türkmenleşmesini sağladıkları gibi, hudut boylarında da gaza, ibadet ve hayır ruhunu canlı tutarak Anadolu'da siyasi birliğin oluşmasına da hizmet etmişlerdir.

İşte heteredoks grupların sahip oldukları serbest ve Hurufi meyilli bu din anlayışı, Osmanlı Devleti'nin kurumlaşma ve merkezileşmesine paralel olarak, Fatih Sultan Mehmet'ten itibaren değişmeye başlamış Yavuz Selim'e gelince kadar da koyu Sünni bir zihniyete dönüşmüştür (Ortaylı, 2007: 52). Özellikle XV. Yüzyılda, I. Beyazıd döneminden itibaren Sünni İslam ve klasik İslam kültürü, devletin merkezileşme politikası bağlamında giderek güçlenmeye başlamıştır

(Günay, 2003: 38). Sünnilik çatısı altında değerlendirilen Nakşilik, Kadirilik ve Mevlevilik gibi tasavvuf oluşumlu tarikatların ve de Şeyhülislamlığın İslam öncesi Türk inanışlarına ve uygulamalarına mesafeli duruşları, zaman zaman onları bidat sayışları da farklılaşmanın sebeplerindedir (Küçük-Küçük, 2011:121).

C. Sosyo/Kültürel Nedenler

Türklerin sosyal yaşam olguları ve toplumsal algıları, din anlayışlarının oluşmasında ve şekillenmesinde etkili olan unsurlar arasındadır. Dindeki farklılıklar sadece dindeki düşünce ekollerinin varlığından, düşünce ve yorum farklılıklarından oluşmaz. Bunun yanında toplumsal bazı farklılıklar da dini alandaki farklılaşmalara neden olmaktadır. Başka bir deyişle dini farklılığın nedeni olarak toplumsal bağlam ya da konum bağımsız değişken olarak işlev görmektedir (Arslan, 2013:7). Kültürel bir varlık olarak insan, toplumsallaşmayla beraber, içinde yer aldığı toplumun kültürel kodlarını içselleştirerek varlığını devam ettirir.

Sosyolojik olarak ortaya çıkan bu kültürel kodlar, bir taraftan toplumu oluşturan organların farklılaşması, diğer taraftan değerlerin ve fikirlerin farklılaşması şeklinde tezahür etmektedir. Değerlerin ve fikirlerin farklılaşması da akidevi bir mesele olmayıp, farklılaşmanın olduğu ortamdaki kişi ve grupların kendi tarihsel/mekansal koşulları içinde oluşan epistemolojilerinin bir yansımasıdır. Özellikle geleneksel dönemdeki hayat formları, grubun veya toplumun yaşamlarının devam ettirilmesinde önemli belirleyiciler olmuştur (Kala, 2007:9). Aleviler kırsal alanda hayat süren, kendi içine kapalı, tabii ekonomi ve insan ilişkilerinin hakim olduğu, cemaat özelliklerinin üretilip tüketildiği, sosyo-kültürel yapının içerisinde hayat sürdürürken, Sünniler ise daha çok şehir hayatına bağlı meskun bir hayat yaşamışlardır. Böyle bir hayat tarzı onların dinsel yaşayış ve inanışlarını belirlemiştir. Kırsallık ve kentlilik ayrışımı, temelde inanç normları, değerler sistemi ve kültürel yönelişlerde gözlenen gerçeklerin bir yansımasıdır. Her grup, kendi bakış açısından dünyasını yorumlamaktadır (Türkdoğan, 2003:157).

Türkiye Aleviliği ve Alevi kimliğinin oluşumunda merkezi konum Ahmet Yesevi'dir. Gerek Hacı Bektaş'ın hocası olması, gerekse Türk boyları arasında Ali merkezli İslami anlayışı geçmiş kültürlerine uygun olarak öğretmesi, Ahmet Yesevi'yi önemli kılan faktörlerdir. Yine Melikof'a göre, birbirine taban tabana zıt, iki tarikat, doğuda Nakşibendilik, batıda Bektaşilik, gelenekte Yeseviliğe bağlansalar da, Pir-i Türkistan diye anılan Ahmet Yesevi, doğrudan doğruya aralarında yetiştiği ve dillerini konuştuğu göçer bozkır insanına seslenmektedir (Melikoff, 2009: 40). Bu önemli bilgiden de anlaşılacağı üzere aynı tarihsel kökene sahip bulunan Alevilik ve Sünnilik arasındaki farklılaşma, ilk etapta yerleşim

yerlerine ve üretim ilişkilerine bağlı olarak, bölge insanların sosyo-ekonomik ve kültürel yapısı tarafından şekillenmiştir.

Nitekim İbn Haldun da toplumlardaki çeşitliliğin sebebi olarak, geçim tarzlarındaki farklılıkları (üretim şekilleri, iktisadi koşullar) göstermektedir. Dolayısıyla geçim kaynağı nedeniyle göçebe olan veya yerleşik olan bir toplum din, ekonomi, eğitim, sanat, güvenlik, mimari, edebiyat, müzik, giyim ve barınma gibi toplumun temel yapısını oluşturan alanlarda farklılıklar sergileyecektir (Arslan, 2013: 13).

Emeviler, İslam'ı Arap kalıbına döküp diğer kavimleri mevali nitelemesi ile dışlayınca hem gerçek İslam'ı yaşamak hem de kültürel kimliğini korumak isteyen halk toplulukları, itildikleri noktada ve yönde yollarını ayırmakta sakinca görmediler. Arapça metinleri öğrenmekte ve ezberlemekte zorluk çeken ve eski dinlerinde var olup da bilinçaltılarında korudukları unsurları terk etmemiş olan insanlar, kuşaktan kuşağa aktardıkları hikâyelerin duygu yüklü ortamını ve kut-sallaştırdıkları ritüelleri içine girdikleri yeni dine taşıyarak manevi dünyalarını inşa ettiler. İşte Yesevi kültüründen gelen göçebe Türkmenler hem Sünni gelenğin biçimselliğinden sıkıldıkları hem de gündelik hayatlarında alışageldikleri ilişki kalıplarını ilahi menşeli ve ahlaki buldukları için kendilerini Alevi diye tarif ettiler.

Anadolu uzun zamandır yerleşik hayata geçmiş, okuma yazma bilen, gelişmiş bir kültür seviyesine sahip şehirli Türklerle, yazılı kültürle tanışmamış göçebe ve köylü Türk boylarına ev sahipliği yapmıştır. Bu iki topluluk arasındaki sosyo-ekonomik ve kültürel fark, onların İslam'ı anlayış, yorumlayış ve yaşayışlarına ister istemez etkilemiştir. Yeni dininin esaslarını ve kurallarını ana kaynaklardan öğrenme imkanına sahip bulunanlar arasında Ehl-i Sünnet İslam anlayışı yayılıp gelişirken, bu imkanlardan yoksun olanlar arasında da halk İslamlığı diye adlandırılan, Alevilik inancı yayılmıştır. (Efe, 2005:309). Bir bakıma kırsal kesimde kitabi bir dinselliği sürdürmenin sosyolojik zorluğu Türkmenler arasında kendini göstermiştir. Bilindiği gibi M. Weber, dünya dinlerinin esas itibari ile entelektüel olan taleplerinin halka tam anlamıyla hitap edemediğinin, bununla birlikte bir dini dünya dini yapan şeyin, o dinin köylü veya kentli halk kitlelerinin, hatta değişik meslek gruplarının değişik düzeylerdeki rasyonalizmlerini veya irrasyonalizmlerini gözetken değişik versiyonlarını üretebilme kabiliyeti olduğunu belirtir. Nitekim, Weber'e göre dünya dinleri olarak bilinenlerin hiçbiri hedef kitlelerine ulaşabilmek için başlangıçtaki iddialarında fazla ısrarcı olmamışlardır (Aktay, 2011: 20).

D. Ekonomik Nedenler

Sünni ve Alevi gruplar inanç ve kültürel özellikleriyle genelde ortak değer ve kimlikleri paylaşmalarına rağmen, uzun bir zaman diliminde gelişen çeşitli olay

ve olguların etkisinin yanında özellikle 13. yüzyıldaki Köseadağ Savaşı'ndan sonra Anadolu'da iktisadi yapıda baş gösteren buhran, gruplar arasında mesafenin açılmasını derinden etkilemiştir. 1260'lı yıllardan sonra Moğollara karşı başlayan isyanlar, uç beylerinin merkeze itaat etmemeleri, Selçukluların Moğollara taahhüt ettiği vergileri verememesi, paranın değerinin düşmesi ve İlhanlılardan alınan borçlar Anadolu'daki iktisadi düzeni felç etmiştir (Akdağ, 2014: 40). Ayrıca bu gelişmelere paralel olarak Moğollara karşı mücadele ve diğer devletlerarasındaki savaşlar toprak sistemini de derinden etkilemiştir. Tarlaların boş kalması, ürünlerin hasara uğratılması, kuraklık ve çekirge afeti ülkede açlık ve sefaleti beraberinde getirmiş, köylünün ümidini kırmıştır. Bu dönem ülke için bir buhran dönemi olmuştur. Ortaya çıkan bu siyasi ve ekonomik nedenli gelişmeler farklılaşmanın oluşmasına neden olmuş, gruplar arasında mesafenin açılmasını sağlamıştır (Sinanoğlu, 2008: 26).

Anadolu'da Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde devlete karşı birçok isyan meydana gelmesine rağmen, bunlardan sadece Anadolu Selçuklular zamanında ki Babailer (1239-1240) ve Osmanlı döneminde ki Şeyh Bedreddin (1416) Sünni İslam dışı çevreleri arkalarına alarak kitlesel inanç hareketlerine dönüşebilmişlerdir. Özellikle bir Şaman dedesinin çıkardığı Baba İlyas ayaklanması, Anadolu'da Aleviliği toparlayan en önemli çıkıştır. Bu ayaklanma kökende Anadolu'ya ilk gelen ve kentlere yerleşen Türklerle sonradan gelip göçebe yaşamını sürdüren Türkler arasındaki ekonomik savaştan kaynaklanmaktadır. Anadolu Selçuklu Devleti'inde yeni gelen göçmenler kırsalda sürülerini otlatıp, yerleşiklerin ekili topraklarına da zarar vermeye başlayınca, kentlere, köylere yerleşenlerle bu göçebe Türkmenler arasında çıkar çatışmaları başlar. Devlette yeterince İslam'ı bilmeyen ve İslam'ın ilkelerini uygulama olanaklarından yoksun olan bu göçebe toplulukları bırakıp yerleşik düzenden yana olanların yanında yer alınca büyük bir halk ayaklanması çıkar (Bozkurt, 2006:230). Bu anlamda Babailer isyanı, özellikle Orta ve Güneydoğu Anadolu'da konar-göçer halde yaşayan Türkmenlerle Selçuklu yönetimi arasındaki sosyo-ekonomik çatışma zemininde gelişen bir toplumsal ayaklanma olarak tarihteki yerini almıştır (Ocak, 2011:261). Fakir Türkmenlerin yaşadıkları ekonomik zorluklar ve bunların yönetime yaklaştırılmamaları ve dolayısıyla yönetime yabancılaşmaları ayaklanmanın başlıca etkenleri olsa gerektir. Merkezi yönetimin koyduğu ağır vergiler Türkmenler için büyük bir yük oluşturuyordu. Anadolu'da oluşan göçebe ve yerleşik topluluklar arasında otlak, kışlak anlaşmazlığı yaşanırken, eğitilmiş kentli ve eğitimsiz köylü zümreler arasında büyük farklar oluşmaya başlamıştır (Canpolat, 2011: 33).

Celali Ayaklanmaları, vergi yükü altında ezilen, toprakları ellerinden alınan, toprağı olmayan ve geçim sıkıntısı çeken vb. grupların çıkardıkları Anadolu'daki en büyük isyan hareketlerindedir. 16. ve 17. yüzyıllarda Anadolu halkının

tepkisinin genel adı olarak kabul edilen “Celali Ayaklanmaları”nın (Şeyh Celal, Baba Zünnun, Kalender Çelebi ve Karayazıcı) önemli nedenlerinin başında daha önce devlet tarafından tanınan mali gelirlerin isyan eden liderlerden geri alınması ve köylülerin bazı yöneticilerin baskıcı sömürülerine tepki vermeleridir. Bu isyanların en önemli sebebinin mezhepsel olmaktan çok ekonomik olduğunu Şeyh Celal Ayaklanması’ndan (1517) bahseden kaynakların, Şeyh Celal’in "yoksul insanların, topraksız köylülerin, ağır vergiler altında ezilenlerin hayatını düzeltmek, onlara mutluluk getirmek için" isyanı çıkarttığını ve bu sözlere istinaden sürekli artan vergi yükü altından ezilen Türkmen grupların desteğini aldığını belirtmesinden anlayabiliyoruz (Gökbunar, 2007: 9).

Osmanlı Devleti’nde, vergi adaletine büyük önem verilmiştir. Fakat her devlette olduğu gibi vergilendirme alanında yetkilere sahip olanlar, zamanla bu yetkilerini suiistimal etmişler ve halka ağır vergiler yüklemişlerdir. Devlet teşkilatı yerine devletin yetkilendirdiği kişi ya da grupların vergi tahsilini gerçekleştirmesi ve bunların halk üzerinde keyfiyet ve baskı kurmaları isyan hareketlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Çıkan isyanları sadece ekonomik sebeplere- ki isyanların çok farklı boyutları da vardır- dayandırmak mümkün değildir. Ayrıca tüm isyanları haklı nedenlere dayandırmak da söz konusu olmaz. Ancak Osmanlı Devleti’nde çeşitli dönemlerde uygulanan ağır ve adaletsiz vergiler ve bu vergilerin tahsilinde halka yönelik gösterilen kötü davranışlar (Aktan-Dileyici-Saraç, 2003: 16) toplumsal grupların farklılaşmasını da sağladığı tarihsel bir vakıadır.

E. Kalıp Yargılar

Toplumumuzda gerek Sünnilerin Alevilerle ilgili gerekse de Alevilerin Sünnilerle ilgili bilgileri daha ziyade kalıp yargılarla/önyargılarla bezeli kulaktan söylentilere dayalı olduğu hususu inkar edilemeyecek bir gerçektir. Grupların kimlik inşasında, öteki veya ötekileştirme önemli bir boyuttur. Her grup kendini tanımlarken bir ötekine ihtiyaç duymaktadır. Ancak böylece diğer grupla benzerliklerini veya farklılıklarını ortaya koyabilmektedir. İşte bu benzerlikleri ve farklılıkları ortaya koyan faktörlerden bir tanesi de kalıp yargılardır. Kalıp yargılar, insanlar tarafından genellikle grup içindekilerle dışındakileri ayırmak, kendilerini bir sosyal gruba ait hissetmek ve benlik saygılarını artırmak için kullanılır. Bir anlamda sosyal gerçekliği kabaca şematize etmeye yarayan, insanın gerçekliğe ilişkin sosyal ve zihinsel temsillerini biçimlendirme işlevi gören, belirli bir objeye ya da gruba ilişkin bilgi boşluklarını dolduran imgelerdir de denilebilir. Yani farklı gruplara üye olan bireyler birbirleriyle karşılaştıklarında, kendini olumlu değerlendirmek için kendi gruplarının diğer gruplardan daha üstün olduğu düşüncesine kapılırlar ve buna göre hareket ederler (Aydın-Genç, 2014:172).

Toplum arasında yaygınca paylaşılan anlatılar, etnik, dini ve mezhep kökenli kimliklerin oluşumu ve dönüşümünü önemli ölçüde etkilemektedir.

Tarihsel süreç içerisinde, Sünni ve Alevi grupların kendi kimliklerini koruma arzuları, onların birbirlerini genelde olumsuz niteliklerle vasıflama, ön yargılarla mahkum etme ve katı sosyal mesafelerle dışlama eğilimi göstermesi, onların birbirlerine sürekli kuşku dolu gözlerle bakmasına sebep olmuştur. Sünni ve Alevi kimliğinin oluşumu, her iki grubun İslam'ı birbirinden farklı biçimde algılaması/yaşamaması ve kendine has duruşları ile teşekkül etmiştir. Bu süreç, zihinsel anlamda sosyal gruplama ile duygusal anlamda sosyal kıyaslamasının doğal bir ürünü olduğundan, önce biz ve onlar kategorik ayırımı ortaya çıkmış ve bu ayırım tarihsel, dinsel ve sosyo/kültürel gerekçelerle temellendirilmiştir (Yapıcı, 2009: 52).

Aleviler hakkında kullanılan "dinle fazla ilgilenmezler (abdest almazlar, namaz kılmazlar, oruç tutmazlar, hacca gitmezler, zekat vermezler), içlerine kapalı ve gizlilik içinde yaşarlar, içkicidirler, değişik inançlıdırlar, materyalisttirler, Marksisttirler, gusül abdesti konusunda hassas değildirler, camiye gitmezler, gizli merasimler yaparlar, ahlaksızdırlar, pistirler, tavşan eti yemezler, Alevilerin Müslüman olmaları için önce Hıristiyan olmaları gerekir" kalıp yargıları ile Alevilerin Sünniler hakkında kullandıkları "Yezid, Yezidin torunları, sakallılar, namazlılar, yobazlar, bağnaz, çağdışı, Mervan, Muaviye" (Efe, 2005:310)-312) gibi kalıp yargılar iki kesim arasında farklılaşmanın açılmasını sağlamıştır.

Sonuç

Alevi-Sünni farklılaşması, sadece teolojik olarak belirlenen bir olgu olmayıp, din-toplum ilişkilerine dayalı olarak yüzyıllardan beri farklı etkenlerin bir araya gelmesiyle oluşan bir olgudur. Bu farklılaşma, ortaya çıktıkları siyasi, sosyal ve ekonomik şartların ürünüdürler. Yani gerek Sünnilik ve gerekse de Alevilik önce doğdukları dönemin düşünce kalıbı veya o döneme mahsus İslam'ın anlaşılma biçimleridir. Zaten sosyal olaylar, olgular ve oluşumlar, hiçbir zaman tek bir sebebe indirgenemez. Her olayda, mutlaka birden çok etkin sebep vardır. Aynı tarihsel köklere sahip Alevilik ve Sünnilik, birbirlerinden farklı kültürel kodlar oluşturmuşlardır. Bu dini-sosyal olgunun meydana gelmesinde tarihi, sosyo-ekonomik ve kültürel etkiler belirleyici olmuştur.

Alevi ve Sünni farklılaşmasında, geçmiş yaşantılar, teolojik boyutun birikimleri ve yerleşim yerlerine uygun üretim ilişkilerinin yanında, İslam'la farklı biçimlerde etkileşim süreçleri yaşamış olan boyların; ilk olarak dini anlayışları ve yorumlarında İslam'ın farklı yönlerine vurgular yapması ve sonuç olarak da seçilen bu dini biçimin tarihsel süreçte siyasal iktidar ve mücadeleleri, yerleşim yerinin demografik ve coğrafi özellikleri; modern süreçte de sınıf ve ideolojik

tutumlar gibi olgularla oluştuğunu görmekteyiz. Sünni ve Alevi gruplar inanç ve kültürel özellikleriyle genelde ortak değer ve kimlikleri paylaşmalarına rağmen, uzun bir zaman diliminde gelişen çeşitli olay ve olguların etkisi ile özellikle de 16. yüzyılda ortaya çıkan siyasi ve ekonomik nedenli gelişmeler farklılaşmanın oluşmasına neden olmuş, gruplar arasında mesafe artmıştır.

İslam tarihinde Alevi-Sünni farklılaşmasının başlangıcı halife seçimi, doruk noktası ise halifelik oyunlar ile Hz. Ali'den alınması ve Kerbela'da Hz. Hüseyin'in ve arkadaşlarının şehit edilmesidir. Emevilerin yönetim dönemi ve özellikle Yezid'in halifelik ile Ehl-i Beyt'e karşı şiddeti artan zulüm, Müslümanlar arasında ayrışmanın temel sebeplerindedir. Emeviler'in Ehl-i Beyt'e karşı zulmü ve Kerbela olayı, Türkler arasında da etkisi günümüze kadar gelen farklılaşmanın başlangıcı olarak görülmektedir. Ancak asıl farklılaşma, Çaldıran Savaşı olayı ve Kızılbaşlıktaki anlam kaymasıdır. Anadolu'daki Alevi-Sünni farklılaşmasının tarihsel temelleri, Anadolu Selçuklular dönemindeki Babai ayaklanması, Osmanlılar dönemindeki Şeyh Bedrettin, Şah Kulu isyanları ile Yavuz Selim-Şah İsmail arasındaki mücadele ve Çaldıran savaşının sonuçları ile Yeniçeri Ocağının kapatılmasına dayanmaktadır.

Yine Sünni ve Alevi kimliğinin oluşumu, her iki grubun İslam'ı birbirinden farklı biçimde algılaması/yaşaması ve kendine has duruşları ile teşekkül etmiştir. Bu süreç, zihinsel anlamda sosyal gruplama ile duygusal anlamda sosyal kıyaslamaların doğal bir ürünü olduğundan, önce biz ve onlar kategorik ayırımı ortaya çıkmış ve bu ayırım tarihsel, dinsel ve sosyo/kültürel gerekçelerle temellendirilmiştir.

Notlar

- (*) Doç. Dr., Tunceli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.
E-Posta: erdal yıldırım@tunceli.edu.tr

Kaynaklar

- Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014.
- Aktay, Yasin, *Türk Dininin Sosyolojik İmkânı-İslam Protestanlığı ve Alevilik*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.
- Aktan, Coşkun Can-Dileyici, Dilek -Saraç, Özgür, "Osmanlı Tarihinde Vergi İsyanları II", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Yıl: 2003, C. 8, S. 1, (ss.1-25).
- Alkan, Mustafa, "Hacı Bektaş-ı Veli Tekkesine Nakşibendi Bir Şeyhin Tayini: Merkezi Bir Dayatma ve Sosyal Tepki", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2011/57, (ss.213-223)
- Atalan, Mehmet, "Hz. Muhammed'in Vefatından Sonraki Hilafet Tartışmaları", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9:2 (2004), (ss.55-68).
- Arabacı, Fazlı, *Türkiye'de Tetiklenen Fay Hattı Alevi-Sünni Farklılaşması*, Ensar Yayınları, İstanbul 2015

- _____, *Aleviliğin ve Sünniliğin Sosyolojik Boyutları*, Etüt Yayınları, Samsun 2000.
- Arslan, Mustafa, *Sosyo-Dini Farklılaşma ve İslam*, Eski Yeni Yayınları, Ankara 2013.
- Ateş, Toktamış, *Osmanlı Toplumunun Siyasal Yapısı*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1991.
- Aydın, Cüneyd-Genç, Ahmet, "Kur'an'ın Sunduğu Zihniyet Değişimine Karşı Bir Direniş Örneği Olarak Kalıp Yargı ve Ön Yargılar", *OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 36, Samsun 2014, (ss.167-184).
- Bal, Hüseyin, *Alevi-Bektaşî Kültürü*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2002.
- Beşirli, Mehmet, "Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılmasından Sonra Tokat ve Çevresinde Güvenlik Sorunu", *Tarih İncelemeler Dergisi*, C.XVIII, S.1, Temmuz 2003, (ss. 15-43).
- Bozkurt, Fuat, *Çağdaşlaşma Sürecinde Alevilik*, Kapı Yayınları, İstanbul 2006.
- Büyükcan Sayılır, Şeyda, "Türkiye'de Konar Göçerlerin Sosyo-Tarihsel Yapıları", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2013 Güz (19), (ss.23-38).
- Canpolat, Cemal, *Osmanlı'nın Manevi Temelini Oluşturan Gerçek, Dervişler-Babalar ve Bektaşî Dergâhları*, Markiz Yayınları, İstanbul 2011.
- Efe, Adem, "Alevi Sünni Farklılaşması ve Bütünleşmesi: Balıca Kasabası ve Sünnetçiler Köyü Örneği", *Uluslar Arası Bektaşîlik ve Alevilik Sempozyumu I*, SDÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, Isparta 2005, s. 310-312.
- Eğri, Osman, "Yeniçeri Ocağı'nın Manevi Eğitimi ve Bektaşîlik", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Cilt: VIII, sayı: 24, 2002, (ss.113-131).
- Ekinci, Mustafa, *Anadolu Aleviliği'nin Tarihsel Arka Planı*, Beyan Yayınları, İstanbul 2002.
- Ali Rıza Gökbnar, "Celali Ayaklanmalarının Maliye Tarihi Açısından Değerlendirilmesi", *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim ve Ekonomi*, Cilt:14 Sayı:1, Yıl: 2007, (ss.1-24).
- Gölbaşı, Haydar, "Modernleşmeye Engelleyen Arkaik Bir Çatışma Sorunu: Alevi-Sünni Çatışmasının Arka Planı", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1, 2008, (ss.39-61).
- Günay, Ünver, *Din Sosyolojisi Dersleri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1996.
- _____, "XV. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyo-Kültürel Yapı, Din ve Değişme", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:14, Yıl: 2003/1, (ss. 21-48).
- Gürsoy, Şahin-Kılıç, Recep, *Türkiye Aleviliği*, Nobel Yayınları, Ankara 2009.
- Kala, Arif, Sorgulama, Tepki, Uzlaş" Elazığ Alevileri Üzerine Alan Araştırması, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, Kütahya 2007.
- Keskin, Mustafa, *Kentleşme Sürecinde Alevilik*, Özgün Ofset, İstanbul 2009.
- Kutlu, Sönmez, *Mezhepler Tarihine Giriş*, Dem Kitabevi, İstanbul 2008.
- _____, *Çağdaş İslami Akımlar ve Sorunları*, Fecr Yayınları, Ankara 2008.
- Küçük, Abdurrahman- Küçük, Mehmet Alparslan, *Türkistan'dan Türkiye'ye Alevilik-Bektaşîlik (Dinler Tarihi Açısından Bir Yaklaşım)*, Berikan Yayınevi, Ankara 2011.
- Küpelî, Özer, "Osmanlı-Safevi Münasebetlerine Dair Türkiye'de Yapılan Çalışmalar Hakkında Birkaç Not ve Bir Bibliyografya Denemesi", *Tarih Okulu*, Ocak – Nisan 2010, Sayı VI, (ss.17-32).
- Melikoff, İrene, *Hacı Bektaş-Efsaneden Gerçeğe*, (Çev. Turan Alptekin), Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2009.
- _____, "Bektaşîlik/Kızılbaşlık: Tarihsel Bölünme ve Sonuçları", *Alevi Kimliği* (Editörler: T. Olsson-E. Özdalga-C. Raudvere), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010.
- Ocak, A. Yaşar, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

Onat, Hasan, “Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine”, *İslamiyat Dergisi*, Cilt 6, Sayı 3, Temmuz-Eylül 2003, (ss. 111-126).

Ortaylı, İlber, *Gelenekten Geleceğe*, Alkım Yayınları, İstanbul 2007.

Rahman, Fazlur, *Tarih Boyunca İslami Metodoloji Sorunu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1995.

Sinanoğlu, A. Faruk, “Yeniden Yapılanma Sürecinde Üst Kimliğin Belirginleşmesi: Sünnilik ve Alevilik”, *Hikmet Yurdu*, Yıl: 1, S.2, Temmuz-Aralık/2008, (ss.25-35).

Türkdoğan, Orhan, *Türk Toplumunda Aydın Sınıfın Anatomisi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2003.

_____, *Alevi-Bektaşî Kimliği*, Timaş Yayınları, İstanbul 1995.

Yapıcı, Asım, “İçimizdeki Öteki: Kimlik ve Ön Yargı Kıskaçında Sünni-Alevi İlişkileri”, *Dem Dergi*, Yıl:2 Sayı:6, 2009,(ss. 52-59).

Yar, Erkan, *Alevi-Bektaşî Teolojisi*, Öğrenci Kitap Kirtasiye, Elazığ 2007.

Zorlu, Cem, *İslam Tarihinde İlk İktidar Mücadelesi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2014.